

ІНСТИТУТ ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ ЗАХИСТУ ПРАВ

Ломжець Юлія Вікторівна

*кандидатка політичних наук,
доцентка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Вища освіта є стратегічним чинником національного розвитку, адже університети формують професійні кадри, продукують інновації та виховують громадян, здатних підтримувати економічну конкурентоспроможність і демократичне врядування. В умовах європейської інтеграції ця роль набуває особливого значення, проте довіра суспільства до університетів в Україні істотно підірвана через корупцію, дискримінацію та відсутність дієвих механізмів захисту прав. Експертні дослідження підтверджують поширеність академічної недоброчесності та конфліктів інтересів, а останні скандали із сексуальними домаганнями й упередженим ставленням до ЛГБТК+ студентів засвідчують глибоку системну кризу. У відповідь було створено інститут освітнього омбудсмена, який має забезпечувати прозорість процедур і захист прав, проте його повноваження залишаються переважно дорадчими. Попри опрацювання понад тисячі звернень лише за півроку, ефективність роботи омбудсмена залежить від доброї волі адміністрацій та політичної підтримки, що часто залишає заявників без реального захисту [4]. Саме ці обмеження актуалізують потребу у пошуку оптимальної моделі інституційного захисту прав у сфері вищої освіти.

Захист прав у сфері вищої освіти формується в межах багаторівневих нормативних і інституційних рамок, що поєднують міжнародні стандарти, національне законодавство та практики університетів. Болонський процес і Європейський простір вищої освіти визначають не лише структурні параметри освітніх систем, але й ціннісні орієнтири, які ставлять у центр уваги соціальну інклюзію, демократичну участь та права студентів і викладачів. Комюніке Єревана та Парижа підкреслюють важливість створення безпечного академічного середовища, де учасники освітнього процесу мають реальні можливості впливати на якість освіти. ЮНЕСКО ще з 1960 року заклала правові основи через Конвенцію проти дискримінації в освіті, яка гарантує рівний доступ до вищої освіти на основі здібностей, а не

дискримінаційних чинників [12]. Додаткові рекомендації ЮНЕСКО та МОП щодо статусу викладацького персоналу встановлюють стандарти академічної свободи та захисту від довільних рішень, демонструючи взаємозалежність прав студентів і викладачів. Професійні принципи Міжнародної асоціації омбудсманів – незалежність, нейтральність, конфіденційність та неформальність – створюють етичний каркас діяльності, який кожна країна адаптує до власних правових і культурних реалій [7].

Освітній омбудсмен в Україні є спеціалізованим інститутом, створеним для захисту прав учасників освітнього процесу. Відповідно до Закону України «Про освіту» (2017), освітній омбудсмен – це незалежна посадова особа, призначена Кабінетом Міністрів України, яка має завдання забезпечувати належні умови для реалізації права на освіту, здійснювати заходи щодо дотримання законодавства у сфері освіти та сприяти рівному доступу до здобуття якісної освіти [2]. Його діяльність спрямована на розгляд скарг від студентів, батьків, викладачів та інших учасників освітнього процесу, перевірку фактів порушень, надання рекомендацій закладам освіти та органам управління, а також інформування правоохоронних органів про виявлені випадки порушення прав [3].

Мета інституту освітнього омбудсмена полягає у забезпеченні прозорості освітніх процедур, захисті прав і свобод учасників освітнього процесу, запобіганні дискримінації та зловживанням у сфері освіти, а також у сприянні формуванню інклюзивного та демократичного освітнього середовища. Важливою функцією є також представництво інтересів заявників у суді, розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства та формування системних рекомендацій для підвищення якості освітнього середовища.

В українському контексті інститут освітнього омбудсмена вже довів свою затребуваність, проте його діяльність залишається обмеженою через низку системних недоліків. Повноваження омбудсмена мають переважно дорадчий характер, що означає відсутність реальних інструментів примусу чи санкцій у випадках порушення прав. Університети можуть ігнорувати рекомендації без жодних наслідків, а ефективність роботи залежить від доброї волі адміністрацій та політичної підтримки уряду. Така залежність робить інститут вразливим до змін політичних пріоритетів і адміністративного опору, що знижує його спроможність забезпечувати стабільний і дієвий захист прав. Додатково відсутність системи професійної підготовки та передачі досвіду новим омбудсменам послаблює інституційну сталість і ускладнює забезпечення безперервності роботи. Саме ці обмеження актуалізують потребу у порівняльному аналізі з іншими європейськими моделями, які вже продемонстрували ефективність у різних правових і культурних

контекстах. Вивчення британського ад'юдикативного підходу та шведської медіаційної практики дозволяє визначити, які елементи можуть бути адаптовані до українських реалій, щоб трансформувати омбудсмена з символічного органу у справжній механізм захисту прав, здатний відновити довіру суспільства до університетів [5].

Британська модель, представлена Офісом незалежного арбітра у сфері вищої освіти, демонструє класичний ад'юдикативний підхід. Вона забезпечує незалежність від університетів та уряду, має квазі-судові функції й пропонує студентам безкоштовний доступ до розгляду скарг [8]. Її сильними сторонами є професійність, системність та універсальне охоплення, що створює рівні умови для всіх студентів. Водночас обмеження полягають у тому, що орган не може змінювати академічні оцінки чи накладати санкції на персонал, а його рішення мають переважно рекомендаційний характер. Проте саме інституційна автономія та високі стандарти роботи забезпечують довіру до цього механізму й роблять його ефективним у практичному захисті прав [6].

Шведська модель, навпаки, ґрунтується на медіаційному підході, де омбудсман виступає посередником між студентами та університетами. Вона акцентує на неформальному врегулюванні конфліктів, конфіденційності та гнучкості. Такий підхід дозволяє швидко реагувати на проблеми, знижує рівень конфронтації та сприяє формуванню культури діалогу [5]. Проте його слабкість полягає у відсутності реальних інструментів примусу, що може залишати серйозні порушення без належного вирішення. Водночас медіаційна модель добре працює в умовах високої інституційної довіри та зрілої демократичної культури, де університети самі зацікавлені у підтримці справедливого середовища.

Для України найбільш перспективним видається створення гібридної моделі, яка б поєднувала сильні сторони британського та шведського досвіду. З одного боку, необхідно забезпечити інституційну незалежність, професійність та можливість ухвалювати рішення з реальними наслідками, що характерно для ад'юдикативної моделі. З іншого боку, варто інтегрувати медіаційні механізми, які дозволяють швидко й гнучко реагувати на конфлікти, зберігаючи довіру та конфіденційність. Така модель могла б стати дієвим інструментом захисту прав, здатним не лише реагувати на порушення, але й формувати демократичну культуру в університетах. Вона має включати систему професійної підготовки омбудсмана, механізми передачі досвіду та інституційну пам'ять, що гарантуватиме сталість і ефективність роботи незалежно від кадрових змін. Саме поєднання примусових інструментів із медіаційними практиками може забезпечити баланс між ефективністю та довірою, що є критично важливим для відновлення

легітимності українських університетів у процесі європейської інтеграції.

Література:

1. Верховна Рада України. *Конституція України*. Київ, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
2. Верховна Рада України. *Закон України «Про освіту»*. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2017. URL: <https://mon.gov.ua/pralaw-education>
3. Кабінет Міністрів України. Постанова № 491 «Деякі питання освітнього омбудсмена» від 13 червня 2018 р. [Електронний ресурс]. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF#Text>
4. Освітній омбудсмен України. *Про нашу роботу* [Електронний ресурс]. Київ, 2025. URL: <https://eo.gov.ua/pro-nashu-robotu/>
5. Behrens R. Being an Ombudsman in Higher Education: A Comparative Study [Електронний ресурс]. Vienna: European Network of Ombudsmen in Higher Education (ENOHE), 2017. URL: <https://enohe.net/wp-content/uploads/2017/06/Being-an-ombudsman.pdf>
6. Bull A., Page T. The Governance of Complaints in UK Higher Education: Critically Examining “Remedies” for Staff Sexual Misconduct. *Education, Citizenship and Social Justice*. 2021. Vol. 31, No. 1. URL: <https://doi.org/10.1177/09646639211002243>
7. International Ombuds Association. Home [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ombudsassociation.org> (дата звернення: 29.10.2025).
8. Office of the Independent Adjudicator for Higher Education. *Annual Report 2024*. Reading: OIA, 2024. URL: <https://www.oiahe.org.uk/media/qganno1q/oia-annual-report-2024.pdf>
9. Studentombudet. *About the Student Ombudsman* [Електронний ресурс]. URL: <https://www.studentombudet.se/about-the-student-ombudsman>
10. Sweden. Ministry of Education and Research. *Higher Education Ordinance (1993:100)*. Stockholm, 1993. URL: <https://www.uhr.se/en/start/laws-and-regulations/Laws-and-regulations/The-Higher-Education-Ordinance/>
11. United Kingdom. *Higher Education Act 2004*. London, 2004. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/8/section/13>
12. UNESCO. *Convention against Discrimination in Education*. Paris : UNESCO, 1960. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183342>